

Summary

“I am no enemy of the Church, but her friend... and a convinced Orthodox”¹: ecclesiastical issues in Nikolai Leskov’s journalistic works

Nikolai Leskov’s life and work (1831–1895) coincided with a period of growing crisis of Christianity and attempts to redefine its place in the changing European society. In Russia, these tendencies led, on the one hand, to the growth of interest towards non-Orthodox religions and spirituality, both native and imported from the West, and on the other – to the rise of lay theology, striving for Church reforms and finding answers to challenges of modernity. The discussion of the role of the Church and clergy in the 19th-century Russian society was stimulated by Great Reforms of Alexander II, especially by the relaxation of censorship, the abolition of serfdom and the state attempts to reform the Church. The 1860s and 1870s witnessed heated debates in the ecclesiastical and secular press covering such issues as the relationships with religious minorities, Church administration, the place of clergy in the modernizing society, training and formation of seminarians, the role of monasteries, etc. Scholars distinguish several groups among those participating in discussions, namely – parish clergy, Slavophiles, secular journalists.

Nikolai Leskov takes a special place among them, as a writer who included religious topics in his works from the first to the last years of his literary activity. Nearly all problems mentioned above are reflected in his books and articles, however it should be stressed that over the years Leskov’s views underwent serious changes, as they evolved from acceptance (although not unconditional) of the Orthodox Church and its clergy’s activity to harsh criticism of the ecclesiastical institution, its

ceremonials and even sacraments. In the 1870s, the writer sympathized with Slavophiles, then he became close to the position of young generation of reformist priests, and in the last decade of his life he partially followed Leo Tolstoy's moral and religious teaching. His spiritual quest is marked by modern religiosity, which blurs the boundaries between the sacred and the profane and insists on experiencing a personal bond with God, at the same time denouncing Church's involvement in politics and its submission to the institutions of power.

The book presents Leskov's stance mainly through the prism of his journalistic works, embedded in a historical and social context, against the background of contemporary press discussions. It consists of six chapters, of which the first one features the cultural and spiritual changes in the 19th-century European society and the religious situation in Russia, while the five following ones focus on specific issues discussed in Leskov's works. They include Church-state relationships, the internal organization of the Russian Orthodox Church, seminarians' formation, clergy's role in the society, place and vocation of monasteries. The final part of the book presents Leskov's journalistic work in its chronological order, which allows to highlight the changes in his attitudes toward Orthodoxy.

Keywords: Nikolai Leskov, Russian literature, Orthodox church, journalism, religion

Streszczenie

„Nie jestem wrogiem Kościoła, lecz jego przyjacielem... i prawosławnym z przekonania”: problematyka kościelna w publicystyce Nikołaja Leskowa

Życie i twórczość Nikołaja Leskowa (1831–1895) przypadły na okres narastającego kryzysu chrześcijaństwa i prób określenia na nowo jego miejsca w zmieniającym się społeczeństwie europejskim. W prawosławnej Rosji tendencje te realizowały się z jednej strony w postaci wzrostu zainteresowania religijnością nieortodoksyjną – zarówno rodzimą, jak i pochodzącą z Zachodu – z drugiej zaś poprzez rozwój teologii świeckiej, dążenie do zreformowania Kościoła i znalezienia odpowiedzi na wyzwania współczesności. Bodźcem do dyskusji na temat roli Kościoła i duchowieństwa stały się reformy Aleksandra II, zwłaszcza zaś złagodzenie cenzury, likwidacja pańszczyzny, a przede wszystkim – państwowe próby reform kościelnych. Lata 60. i 70. XIX wieku to okres burzliwych polemik w prasie duchownej i świeckiej na takie tematy, jak stosunek do mniejszości wyznaniowych, administracja kościelna, miejsce duchowieństwa w modernizującym się społeczeństwie, kształcenie kleryków, rola klasztorów itp. Wśród uczestników dyskusji badacze wyodrębniają kilka grup: duchowieństwo parafialne, publicyści słowianofilscy, dziennikarze świeccy.

Szczególne miejsce zajmuje wśród nich Nikołaj Leskow, w którego utworach temat religii i wiary był obecny od pierwszych do ostatnich lat aktywności twórczej. Znajdują w nich odzwierciedlenie właściwie wszystkie wymienione wcześniej problemy, jednak należy podkreślić, że w miarę upływu lat poglądy pisarza ulegały zmianom, ewoluując od akceptacji (choć nie bez zastrzeżeń) działalności Kościoła prawosławnego i duchowieństwa do ostrej krytyki nie tylko instytucji kościelnej, lecz także jej obrzędowości,

a nawet sakramentów. Leskow, bliski w latach 70. słowianofilom, zbliżył się następnie z młodym pokoleniem dążącego do reform duchowieństwa, by pod koniec życia stać się zwolennikiem poglądów Lwa Tołstoja. Jego poszukiwania duchowe są naznaczone religijnością nowoczesną, która zaciera granice między *sacrum* i *profanum* i kładzie nacisk na doświadczenie osobistej więzi z Bogiem, jednocześnie piętnując zaangażowanie Kościoła w politykę i jego upodobnienie się do instytucji władzy.

W prezentowanej książce poglądy Leskova zostały przedstawione przede wszystkim poprzez pryzmat jego utworów publicystycznych osadzonych w kontekście historyczno-społecznym i na tle ówczesnych dyskusji prasowych. Publikacja składa się z sześciu rozdziałów, z których pierwszy charakteryzuje przemiany kulturowe i duchowe społeczeństwa europejskiego w XIX wieku oraz sytuację religijną w Rosji, następne zaś koncentrują się na poszczególnych zagadnieniach omawianych w publicystyce Leskova. Są to kolejno: stosunki między państwem a Kościołem, organizacja wewnętrzna Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, kształcenie kleryków, rola duchowieństwa w społeczeństwie, zadania i powołanie klasztorów. Całość zamyka obszernie zakończenie, w którym twórczość publicystyczna Leskova została przedstawiona w ujęciu chronologicznym, co pozwala wskazać na zmiany w jego stosunku do prawosławia.

Słowa kluczowe: Nikołaj Leskow, literatura rosyjska, Kościół prawosławny, publicystyka, religia